

Rendkívül elegáns megoldás, hogy minden tanulmányt német, román és magyar rezümé zár, sőt, a helynévmutató– példamutató módon – szintén három nyelvű. Nem kevésbé figyelemreméltó a német szervezők igyekezete az erdélyi németség – ez esetben azok középkori – történetének kutatására, melynek kötetei immár évtizedek óta a Böhlau kiadónál látnak napvilágot. Benkő Eleknek a középkori székelyekről szóló remek összefoglalása után a középkori erdélyi németekről az említett tanulmányköteteből is megjelenhetne egy magyar válogatás.

Veszprémy László

OROSS ANDRÁS

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRÖKELLENES HATÁRVÉDELMI RENDSZERÉNEK FELSZÁMOLÁSA ÉS ÁTSZERVEZÉSE

(Fons Könyvek 4. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013. 356 o. ISBN 978-963-08-7294-2)

Oross András könyve a szerző doktori tanulmányainak összegzése és disszertációjának bővített kiadása. Igényes borítóval, formailag következetes és egységes lábjegyzet-apparátussal, pontos mutatójegyzékkel, bő irodalomjegyzékkel és gazdag adattár-függelékkel látott napvilágot. A kötet nagy mennyiségű forrásanyag és szakirodalom segítségével rengeteg új adatot hoz felszínre. Ennek áttekintését nagyban segíti, hogy szerzője minden fejezet végén röviden összefoglalja eredményeit.

A koncepciót illetően Oross András megfogalmazza – ami a címet látva az olvasóban is megfogalmazódik –, hogy témája, a határvédelmi rendszer átalakítása, illetve felszámolása (a várrombolás) ezer szálon kötődik a XVII. századi ún. „Habsburg abszolutizmus” értékeléséhez, illetve az arról napjainkban folyó vitához: volt-e a korszakban „magyarellenes” Habsburg-abszolutizmus vagy nem, illetve ha igen, akkor mennyiben, milyen mértékben, hogyan érvényesült? Oross András ebben a kérdésben nem formál expressis verbis véleményt. A kötet bevezetőjében vegyes kép fogalmazódik meg: „Részleteiben megvizsgáltam a keletkezés körülményeit [az 1702. évi várrombolási rendeletét], tartalmát és megvalósulását, amelyből kitűnt az [hogy] a magyar történetírásban elterjedt és a köztudatban is messzemenőig rögzült *téves kép, miszerint a Habsburg-uralkodók (nevezetesen I. Lipót és utódai) pusztán magyarellenességből* számolták fel... [a] végvárak egy részét.” (11. o.), ugyanakkor „A bécsi hadvezetés egységes koncepció kialakítására törekedett, amelynek legfontosabb elemei a külső ellenség elleni védelem folyamatos biztosítása, az általuk *több esetben kimutathatóan belső ellenségként kezelt 'rebellis' magyarok megfékezése*, és ezzel párhuzamosan... egykori frontvonal területének pacifikálása voltak.” (Uo., kiemelések: I. P.) A XVII. századi Habsburg abszolutizmusra vonatkozó kimondott értékelés hiánya mindenképpen megköveteli a „sorok közötti” olvasást, az objektivitásra törekvés és a mértéktartó, „hangulat- és érzelmekeltő” kifejezéseket kerülő nyelvi stílus mögötti üzenet megfejtését. Szerencsés lett volna egy külön fejezet a kérdés mérlegelésére, egy pro és kontra értékelés kifejtésére. Továbbá mérlegelés tárgya lehet: jó-e, ha egy szerző – a posztmodern (bár már ez is hozzávetőleg ötven éves) nyugati trendektől eltérően, de a hazai hagyományoknak megfelelően – kevés történetelméleti háttérrel és nem önreflektív technikával ír egy adott témáról, ezzel többet bízva az olvasóra az adatok interpretálása terén. Hiszen – ahogyan egyébként ezt a szerző is bemutatja – a magyar történetírásban mindig két irány volt jelen e kérdéssel kapcsolatban. A hosszabb tradíciókra visszamenő szemlélet szerint a Magyar Királyságra nézve hátrányosan hatott a Habsburg abszolutizmus, illetve a birodalmi érdek felülbírálta a magyart (például R. Várkonyi Ágnes írásai), míg az újabb, ezzel ellentétes koncepció (a XVI. századra nézve például Pálffy Géza monográfiája) szerint nem, vagy nem a korábbi értelmezéseknek megfelelő módon.

* Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História könyvtár: Monográfiák, 27.) Budapest, 2011.

A kötet tradicionálisan köszönetnyilvánítással kezdődik, amelyet a bevezetés, majd egy két részre osztott historiográfiai áttekintés követ. Utóbbi nagy erénye, hogy bemutatja a kiterjedt nyugati szakirodalmat is, illetve felhívja a figyelmet arra, hogy a várrombolást korábban nem egy folyamat részeként, továbbá főként a magyar rendi ellenzékiség és a Habsburg Monarchia központi kormányzerveinek konfliktusokkal terhelt viszonyában mutatták be. Az áttekintés után következik a kutatás kereteinek, módszereinek rögzítése, amelyben a szerző kiemeli, hogy témáját elsősorban intézménytörténeti szempontból vizsgálva számos iratképző szerv fondjaiban (például az Udvari Kamara, Udvari Fizetőhivatal, Magyar Kamara, Szepesi Kamara, Budai Kamarai Adminisztráció) végzett alapkutatásokat. E fejezetekkel lényegében lezárul a téma historiográfiai és módszertani bevezetése.

A kötet elemző részében a szerző elsőként a hadseregellátással összefüggő pénzügyigazgatási rendszert térképezi fel. Bemutatja a hadsereg ellátásáért felelős központi kormányzerveket, a Magyar Királyság pénzügyigazgatását. Leszögezi: „Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1670-es évekig kétpólusú magyarországi kamarai rendszer az ország visszafoglalásának előrehaladtával fokozatosan további pénzügyigazgatási szervekkel gyarapodott, amelyek legfontosabb feladatai a hadszíntérré vált országban szolgáló hadsereg ellátásának közvetlen biztosítása és a kincstári jogok érvényesítése voltak. Az új kamarai adminisztrációkat egyre szorosabb függésben, gyakran szinte 'kézi vezérléssel' működtették Bécsből...” (62. o.)

Oross András ezt követően a határvédelmi rendszer felszámolásának hadügyi aspektusait vizsgálja. A XVII. század végi háborús terhekkel kapcsolatban a katonai beszállásolás rendszeréről megállapítja, hogy „Ez a folyamat a magyarországi lakosságot terhelő, a magyar szakirodalomban gyakorta negatívan kiemelt, ám elkerülhetetlen jelenség volt, amelyet megszüntetni nem, de tompítani annál inkább lehetett volna.” (64. o.) A katonai-politikai helyzetet a következőképpen jellemzi az 1680-as években: „Ha azonban az ország általános politikai és gazdasági helyzetére tekintünk, sokkal negatívabb kép rajzolódik ki. Túl az 1683-tól az országba folyamatosan érkező és itt áttelelő állandó hadsereg visszaélései miatti megrázkódtatáson, a felső-magyarországi sokat emlegetett 'Caraffa-járáson', a rendszertelen és nehezen nyomon követhető adó- illetve porció-behajtásokon, a katonaság kegyetlenkedésein és a vallásügyi sérelmeken, több megoldásra váró feladattal kellett a magyar törvényhozásnak szembenéznie... A korszakra olyannyira jellemző kettősség e téren is jól tetten érhető: egyrészt Lipót király a magyarok, pontosabban a magyar 'rendi nemzet' hálóját várta el... viszont az ország lakossága... rengeteg panasszal fordult uralkodójához.” (70–71. o.) Ezt a felvezetést követi a fejezet utolsó témája, a különböző magyarországi berendezkedési tervek tényszerű bemutatása.

A harmadik nagy terület a határvédelem átszervezése 1683 és 1703 között. A szerző számos példával (pl. Szeged vagy éppen Batthyány (II.) Ádám és a Kanizsával szembeni végek esete) bizonyítja, hogy viszonylag képlékeny volt a helyzet a katonai igazgatásban, de mégis a korábbi végvidéki rendszer képviselőinek háttérbe szorítása felé mutatott. A szerző e szavakkal jellemzi a Határőrvidék kialakítását: „...egyáltalán nem a magyar rendiség képviselőinek elképzelései szerint valósult meg, hiszen annak irányításába gyakorlatilag semmilyen beleszólásuk nem volt.” (112. o.)

A következő, egyik leghosszabb fejezet a várrombolásokról szól. Ebben Oross András számos példával meggyőzően bizonyítja, hogy a várrombolások elsősorban stratégiai célok mentén zajlottak: a fő koncepció az volt, hogy egy régióban egyetlen fővár legyen. Ennek érdekében nemcsak rombolások, hanem építés, átépítés és erődítés is történt. Ráadásul a várrombolás gyakran csak a sáncok elpusztítását jelentette, illetve később II. Rákóczi Ferenc is romboltatott le várát stratégiai okból. (Szendrő várát, amelyet korábban a bécsi hadvezetés megmaradásra „ítélt”). Továbbá az 1702. évi várrombolási tervzet nem is valósult meg teljes egészében. A szerző ettől függetlenül vegyes következtetésre jut: „...elsősorban nem a magyarellenesség motiválta I. Lipótot és az Udvari Haditanácsot, amikor egyes várak lerombolásáról döntött. Természetesen... ez a szempont is szerepet játszott a rendeletek kiadásában...” (145. o.)

A várőrségekre és parancsnokaikra vonatkozó fejezet tisztázza a szabad századok kifejezés jelentését, amelyben a „szabad” kifejezés azt jelenti, hogy az állandó hadseregen kívül vannak. Számadatokat közöl a magyarországi szabad századokról. A magyar végvári réteg zöme nem kapott helyet az átalakuló hadi szervezetben és az új határvédelmi rendszerben sem: „Az igazi problémának a hadra foghatóságot tarthatjuk, azaz miként volt képes a határvédelemre, az állandónak

tekinthető front ellenére ideiglenes harcokra (portya, adóztatás) berendezkedett magyar katona a valóban folyamatosnak tekinthető tábori szolgálatra?” (195. o.) A magyar végváriak harcértéke, életmódja, mentalitása vitatott és ekképpen sokak által kutatott terület, illetve az „állandónak tekinthető” front sem volt igazán állandó, tekintettel a hódoltsági terület folyamatos növekedésére és a mindennapi háborúkra. – A kérdésfelvetés mindenképpen elgondolkodtató, továbbgondolásra készíti az olvasót.

A VIII. fejezet szintén terjedelmes, és hatalmas adattömeget összegez mintegy húsz összefoglaló táblázatban a hadi finanszírozásra vonatkozóan. (Talán érdemes lett volna a gazdag függelékanyagba egy táblázatjegyzéket mellékelni.) Ennek kapcsán a szerző leszögezi, hogy a Habsburg Monarchia pénzügyigazgatása meglehetősen átláthatatlan volt, „[az] 1700–1701. évben [a] katonai költségek több mint 41%-át fedezték a Magyar Korona országainak területéről...” (228. o.) Az alakulatok finanszírozása nem egységes alapelv szerint történt, annak módja meglehetősen összetett volt, és ugyanazon helyborságon belül is eltért. Minderre kiváló példák sorakoznak a kötetben a nem magyar katonákat tekintve, a lipótvári szabad századra és a 1692-ben és 1693-ban Magyarországon harcolt ír ezredre vonatkozóan. A magyar helyőrségek és a végvári haderőből toborzott mezei alakulatok fizetésére is jellemző volt, hogy a katonák a fennálló tartozások fejében pénz helyett inkább birtokot vagy kiváltságokat akartak.

A függelék tartalmazza a legfontosabb központi kormányzervek vezetőinek neveit a XVI–XVII. század fordulóján, a szabad századok által őrzött várak parancsnokainak névsorát, a kötetben szereplő hivatalok magyar, német és latin neveit, a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság igazgatási szerveinek szemléletes „ágrajzát”.

A kötet zárófejezete egy lényegre törő összegzés. A kutatási eredményeket tartalmazza a szerző szemléletén keresztül. Megállapítja, hogy az 1699-es karlócai béke „valódi fordulópont” a Magyar Királyság történetében, mert ekkortól szűnt meg az állandó hadiállapot. – Ez vitathatatlan, de hozzá kell tennünk: a Rákóczi-szabadságharc alatt a hadiállapot visszatért. Például több kártételi lista is készült, melyekben a kárvallott parasztok lényegében ugyanúgy nyilatkoztak veszteségeikről, mint korábban, vagyis az egyszerű parasztember számára nem lett békésebb a világ. Azelőtt az oszmánok fosztogatták őket, a német csapatok és alkalmanként a magyar végváriak. 1699 után az oszmánok kikerültek ugyan e körből, de az összkép nem változott.

További megállapítása a kötetnek, hogy a változtatás és változás szükségességét a bécsi udvar és a magyar rendiség képviselői egyaránt belátták. Az udvar a központosítás, a magyar rendek viszont a mind nagyobb autonómia érdekét tartották szem előtt. – Nagyon fontos gondolat ez, hiszen látható, hogy mindkét felet saját, racionális érdekei motiválták, így politikai és nem elsősorban érzelmi kérdésről van szó (még ha később számos történész érzelmeikkel telten kezelte is ezt).

1683 után gyökeres változások kezdődtek, melyeknek a szerző szerint első helyre kívánkozó eleme, hogy a korábbi végvárrendszernek új funkciót kellett találni, hiszen a korábbi „belső” ellenség helyett a külső ellen kellett védelmet nyújtania. Oross András leszögezi továbbá, hogy „A magyarországi helyzet egyik legnagyobb megoldásra váró kihívása éppen az volt... miként lehet társadalmát demilitarizálni, nyersanyagait és erőforrásait a nyugalmas idők szolgálatába állítani?” (276. o.) – Azért érdekes a kérdésfelvetés, mert a kötetben többször is említi a militarizált társadalom fogalmát, ugyanakkor az meglehetősen absztrakt, tekintve, hogy a magyar összletőségnek csak töredéke harcolt, nagyobb része elszennvedője volt a militarizált viszonyoknak. Talán érdemes lett volna a fogalmat árnyalni, tisztázni.

„A korábbi végvári szervezet... fokozatosan megszűnt... miközben a visszafoglalt területeken megindult az új rendszer megszervezése. A korábbi főkapitányságok területén ugyanis az igazi katonai erőt és hatalmat már nem ők, hanem az ide vezényelt állandó hadseregbeli magas rangú tisztek jelentették... Mindennek nem csekély mértékben etnikai töltete is volt, hiszen a korábbi magyar származású kerületi főkapitányok helyére – magyar szempontból legalábbis – 'idegennek' tekinthető tábornokok léptek” – állapítja meg a továbbiakban Oross András. (277. o.) Megtudhatjuk, hogy a katonai objektumok felszámolása is része volt a hadügyi változásoknak. Ennek kapcsán leszögezi, hogy az 1699. és 1702. évi várrombolási rendeleteket „nem pusztán, sőt elsősorban nem 'magyarellenes' tevékenységként kell felfognunk, miként azt sokáig vélték, vagy ahogyan ez a történeti köztudatban mind a mai napig él.” (278. o.) Ennek egyik példája, hogy Szigetvár erődítését szorgalmazták, míg Kanizsa várát lerombolásra ítélték. – „A visszafoglalt várak többségében ki-

mutathatóan a nem magyar katonaelemeket bízták meg a várak őrzésével” – fogalmazza meg. (Uo.) Ezek többször kerültek konfliktusba a városok lakóival, illetve a magyar várórséggel. 1697-től a magyar hadiadók bekerültek az összbirodalmi költségvetésbe, illetve újabb kamarák jelentek meg. A Magyar Királyság területén állomásozó katonák változatos formában kapták járandóságukat. „Sajátos azonban, hogy az elkerülhetetlen változások megítélésére már a korszakban is születtek szélsőséges válaszok. Egy meglevő és többé-kevésbé funkcionáló rendszer elkerülhetetlen felszámolásának ugyanis mindig is akadnak, akadtak vesztesei, de győztesei is.” (280. o.) – Ez természetesen igaz, azonban ha már pusztán a számszerű megközelítésnél maradunk, nem mindegy, hogy pontosan hány győztesről és hány vesztesről beszélünk egy adott változás-sorozat végső mérlegének megvonásakor.

Minden történettudományi iskola egyik alaptanítása, hogy a történetírás nem a „Mi lett volna, ha?”-kérdés megválaszolására vállalkozó diszciplína. Ugyanakkor úgy vélem, minden történetírói értékítélet valójában ezt a kérdést teszi fel a sorok között. Mi lett volna, ha a Habsburg vezetés máshogyan oldja meg a magyar végvárrendszer átszervezését? Lehetett volna ezt az adott korszak viszonyai között máshogyan, a magyar „társadalom” számára kevésbé fájdalmas módon tenni? (Erre maga a szerző is utal a beszállásokkal kapcsolatban.) Hiszen ha a válasz igen, akkor vagy szándékoltan, vagy e lehetőségek ismeretének hiánya miatt, de mégis létezett egy, a magyarok számára hátrányos Habsburg abszolútizmus. Erre a kérdésre konkrétan nem válaszol Oross András könyve, pontosabban kifejezetten nem cáfolja a „Habsburg-ellenes” történeti irány alapállását és állításait (kivéve a várrombolást érintőket), hanem inkább kiegészítő, bár nem a „Habsburg-ellenes” irányba mutató eredményeket prezentál. Alapvetően kerüli a hagyományosan bevett és a korabeli Habsburg kormányzatra vonatkozóan negatív jelentésárnyalatú kifejezéseket, mint a „Habsburg abszolútizmus”, illetve a „várrombolás”, hangsúlyozza a XVII. századi végi átalakulás determináltságát, elkerülhetetlenségét, illetve kérdőjellel illeti a „várrombolási tervzetek” „pusztán magyarellenés” voltát. Ugyanakkor nem vonja kétségbe az átalakulások központosító, a magyar autonómiát csorbító tendenciáit. Ezáltal egy valóban árnyalt, de vegyes kép bontakozik ki egy feszültségekkel terhelt és önmagában bonyolult korszakról.

A kötet elméleti tanulsága a recenzens számára nem az, hogy „igaz-e” a szerző által explicit módon ki nem mondott, de mégis megformált vélemény a XVII. század végi Habsburg abszolútizmusról, hanem éppen az, hogy nincsen ebben a kérdésben objektív vélemény. Hiszen számos forrás és megközelítés (jelen esetben a várrombolás témáján keresztül) alapján lehet ehhez a problémához eljutni, és számos olyan – önmagában is szubjektív – korabeli forrás van, melynek írói a Habsburg törekvéseket magyarellenésnek érezték. Amikor Oross András a korabeli szemlélők által formált véleményt háttérbe helyezve más jellegű, intézménytörténeti források perspektívájából szemléli a problémát, eredménye ez által nem objektívvé (mivel objektív történetírás nincs) válik, csak máshogyan lesz szubjektív – amint a szerző maga is leírta messzemenőig betartott célkitűzését: „Mindvégig törekedtem arra, hogy ne egy előre kialakított koncepciót akarjak a források segítségével bizonyítani, céloom minél több forrás megismerése, a keletkezés körülményeinek feltárása volt, illetve... próbáltam a folyamat egyes elemeit egymás mellé tenni, majd azokat minél objektívabban értékelni.” (12. o.) Azaz nem egy szubjektív „nemzeti” és egy „nem nemzeti”, objektív, a Habsburg-abszolútizmus negatív értelmezését kérdőjellel illető szemlélet feszül egymásnak, hanem két, részben más forrástípusokon alapuló vélemény áll egymással szemben. Jelen kötet meggyőzően bizonyítja, hogy – attól függetlenül, hogy a Habsburg abszolútizmus mérlege összességében a Magyar Királyságra nézve inkább pozitívan vagy negatívan vonható meg a XVII. század második felében, az úgynevezett várrombolás kérdése messze összetettebb és megítélése árnyaltabb, mint azt a magyar történetírás a korábbiakban látta és láttatta.

Oross András igényes monográfiájának legnagyobb eredménye, hogy az átlagosnál jóval nagyobb, magyar és német, országos és megyei szintű forrásgyűjtésen alapuló, adataiban alapvető fontosságú kötettel egészítette ki a történeti irodalmat.

Illik Péter